

Nakladnik:

Koncept izdavaštvo j.d.o.o.,
Borongaj aerodrom 12, Zagreb

Za nakladnika:

Daniel Đurđevac

Urednica:

Mirjana Paić-Jurinić

Lektura:

Mirjana Paić-Jurinić

Korektura:

Ana Briški Đurđevac

Grafičko oblikovanje:

Blid

Dizajn korica:

Studio 2M

Tisak:

Og grafika d.o.o., Jastrebarsko, kolovoz 2026.

Lives of the stoics: the art of living from Zeno to Marcus Aurelius

Copyright © 2020 by Ryan Holiday and Stephen Hanselman

Interior illustrations by: Rebecca DeField

All rights reserved including the right of reproduction in whole or in part in any form.

No part of this book may be used or reproduced in any manner for the purpose of training artificial intelligence technologies or systems. This work is reserved from text and data mining (Article 4(3) Directive (EU) 2019/790).

This edition published by arrangement with Portfolio, an imprint of Penguin Publishing Group, a division of Penguin Random House LLC.

Copyright © za hrvatsko izdanje: Koncept izdavaštvo j.d.o.o. i Dunja Dernej, 2026.

Sva prava pridržana. Nijedan dio ove knjige ne smije biti objavljen ili pretpisnut bez prethodne suglasnosti nakladnika i vlasnika autorskih prava.

ISBN 978-953-8593-20-8 (meki uvez)

CIP zapis je dostupan u nacionalnom skupnom katalogu knjižničnog sustava Bukinet pod brojem 991006049860009366 (meki uvez).

RYAN HOLIDAY
I STEPHEN HANSELMAN

ŽIVOTI STOIKA

UMIJEĆE ŽIVLJENJA OD ZENONA
DO MARKA AURELIJA

Autori Stoicizma za svaki dan

S engleskoga prevela
Dunja Dernej

KONCEPT
IZDAVAŠTVO

SADRŽAJ

Uvod.....	7
ZENON PROROK.....	14
KLEANT PROPOVJEDNIK	26
ARISTON IZAZIVAČ.....	40
HRIZIP BORAC	52
ZENON ODRŽAVATELJ	64
DIOGEN DIPLOMAT.....	68
ANTIPATER ETIČAR	78
PANETIJE POVEZIVAČ	88
PUBLIJE RUTILIJE RUF, POSLJEDNJI POŠTENI ČOVJEK.....	102
POSIDONIJE GENIJALAC.....	112
DIOTIM OPAKI	124
CICERON SUPUTNIK.....	130
KATON MLAĐI, ŽELJEZNI ČOVJEK RIMA	152
PORCIJA KATON, ŽELJEZNA ŽENA	172
ATENODOR KANANIT, STVARATELJ KRALJEVA	182
ARIJE DIDIM, STVARATELJ KRALJEVA II.	188
AGRIPIN DRUKČIJI	198

SENEKA AMBICIOZNI	204
KORNUT OBIČNI	228
GAJ RUBELIJE PLAUT, ČOVJEK KOJI NEĆE BITI KRALJ....	232
TRAZEA NEUSTRAŠIVI	238
HELVIDIJE PRISK, SENATOR.....	248
MUZONIJE RUF NESALOMLJIVI	256
EPIKTET, SLOBODAN ČOVJEK	270
JUNIJE RUSTIK, VRŠITELJ DUŽNOSTI	288
MARKO AURELIJE, KRALJ-FILOZOF.....	298
ZAKLJUČAK	321
 VREMENSKA CRTA STOIKA I GRČKO-RIMSKOG SVIJETA ..	327
KONZULTIRANI IZVORI I DODATNA LITERATURA	337

UVOD

Jedini razlog za bavljenje filozofijom jest da postanemo bolji ljudi

Sve ostalo, kako reče Nietzsche, samo je »kritika riječi pomoću drugih riječi.«

Nijedna škola mišljenja nije u to — u moć djela nad idejama — vjerovala više od stoicizma, antičke filozofije koja potječe iz Grčke 3. st. pr. Kr.

Upravo je Seneka, stoički filozof iz rimskog doba, potpuno udaljen od akademske zajednice, posve izravno rekao da čitanje i učenje nemaju drugu svrhu osim sretnog života.

Pa ipak, u suvremenom svijetu filozofija ne igra tu ulogu. Danas je važno što pametni ljudi kažu, koje velike riječi upotrebljavaju, kojim nas paradoksima i zagonetkama mogu zbuniti.

Nije ni čudo što je odbacujemo kao nepraktičnu. Jer ona to jest!

Ova knjiga posvećena je jednoj drukčijoj i daleko pristupačnijoj vrsti mudrosti, onoj koja dolazi od ljudi poput Seneke, čovjeka koji je služio svojoj zemlji na najvišim razinama, pretrpio progon i gubitak, mučio se s ambicijom i osobnim manama te naposljetku umro tragičnom i junačkom smrću u nastojanju

da svoje teorije provede u djelo. Za razliku od kabinetskih filozofa«, kako ih se nazivalo čak i prije dvije tisuće godina, stoici su se najviše bavili *načinom života*. Odlukama koje donosimo, ciljevima kojima služimo, načelima kojih se pridržavamo usprkos nedaćama. Marili su za ono što činimo, a ne za ono što govorimo.

Njihova filozofija, ona koja nam je danas potrebna više nego ikada, nije bila tek filozofija prolaznih ideja nego filozofija djelovanja. Njihove su četiri kreposti bile jednostavne i jasne: hrabrost, umjerenost, pravednost i mudrost.

Dakle, ne bi nas trebalo iznenaditi da možemo učiti kako iz proživljenih iskustava stoika (njihovih djela) tako i iz njihovih filozofskih spisa (njihovih riječi). Malo je mudrosti Katona Mlađeg objavljeno — kao cjeloživotni javni službenik, bio je zaposlen u uredu i na bojištu da bi zapisao više od nekoliko rečenica. No priča o tome kako se držao — s čeličnim integritetom i nesebičnošću — usred propadanja i pada Republike uči nas o filozofiji više nego ijedan esej. Slično tomu, malo nam je toga ostalo od teorija Diotima, stoika s početka 1. st. pr. Kr., no legenda o njegovoj književnoj prijevari pokazuje nam da čak i pravedni ljudi mogu skrenuti s pravoga puta. Isto vrijedi za Senekin život: opstala su mnoga njegova elokventna pisma i knjige, no ipak se moraju usporediti s kompromisima koje je zahtijevao njegov posao u Neronovoj vladi.

I ne samo da nas životi stoika mnogočemu uče, uče nas i njihove smrti — i stoici su smrtnici koji su umirali zbog ubojstva, samoubojstva ili najposebnijom smrću, od smijeha, kao u Hrizipovu slučaju. Ciceron je jednom rekao da *filozofirati znači učiti kako umrijeti*. Dakle, stoici nam mudro govore ne samo kako živjeti nego i kako se suočiti s najstrašnijim dijelom života: njegovim svršetkom. Na svom primjeru uče nas umijeću dostojanstvenog umiranja.

Stoici koji su ovdje uvršteni većinom su muškarci. To je bilo prokletstvo antičkih ljudi: bio je to muški svijet. Ipak, bili su raznoliki. Filozofi u ovoj knjizi potjecali su iz najudaljenijih kutaka poznatoga svijeta, s Cipra, iz Turske, Egipta, Libije, Sirije i Iraka. I iako će njihova filozofija pustiti korijenje u Ateni, stoici su cijelu Zemlju smatrali svojom domovinom. Zna se da je osnivač stoicizma, Zenon iz Kitija, Feničanin, odbio atensko državljanstvo jer se to protivilo njegovoj iskrenoj vjeri u kozmopolitizam. Stoicizam je s vremenom dospio u Rim, u kojem je silno utjecao na život Rimljana i usmjeravao razvoj jednog od najvećih i najmultikulturalnijih carstava u povijesti.

Tijekom prvih petsto godina povijesti stoicizma, njegovi pripadnici tvore zapanjujući spektar društvenih slojeva, od Marka Aurelija, svemogućeg cara, do Epikteta, skromnog roba osakaćena u zatočeništvu, ali čiji su tekstovi i život bili primjer koji je nadahnuo mnoge, uključujući Marka. Možda su vam neka imena već poznata, a druga (Ariston, Diogen iz Babilona, Porcija, Antipater, Panetije, Posidonije, Arije i Muzonije Ruf) vjerojatno nisu. No za svakog od njih vrijedi znati, bili oni trgovci ili vojskovođe, pisci ili sportaši, roditelji ili profesori, kćeri ili diplomati.

Svaki nas može naučiti nečemu važnom. Svaki je kročio putem kreposti na način iz kojeg trebamo izvući pouku.

Riječ »stoički« danas se odnosi na mirno i strpljivo podnošenje boli i nedaća. Pa ipak, čak i letimičnim pogledom na živote ovih (uglavnom) muškaraca uočljiva je ogromna razlika između očekivanja takvoga stoicizma i stvarnosti filozofije, pravog stoicizma. Stoicizam je živa, sveobuhvatna filozofija prepuna ljudi koji su voljeli, žalovali, težili, hrabro se borili u prvim redovima velikih povijesnih bitaka, odgajali djecu, pisali važna djela, ponosito stajali, vjerovali i *živjeli*. Ti su se filozofi u svoje doba opirali stereotipnom shvaćanju stoicizma prema kojem su bezosjećajne mazge koje pate kroz život i gledaju samo unutar sebe.

Stoici nikada nisu bili tek rezignirani zbog trenutačnog stanja stvari, bespogovorno prihvaćajući nepravde svijeta. Umjesto toga, činili su najgorljiviji »otpor«^{*} tiraniji Julija Cezara, Nerona i drugih u antičkom svijetu, čak su utjecali na demokratske reforme. Baš kao što je stoicizam bio, da posudimo izraz povjesničara Richarda Gummerea, »stroga dadilja junaka tijekom prvog stoljeća Carstva«, tako će sličnu ulogu igrati još mnogo narednih stoljeća. Tako će nadahnuti i vođe Američke revolucije, kao i domoljube poput Thomasa Wentwortha Higginsona, koji je predvodio crnačku pukovnicu za ciljeve Unije u Građanskom ratu (i bio Epiktetov prevoditelj). Stoici su oduvijek bili ljudi koji su krvarili i umirali za promjenu, bilo to prepoznato ili uspješno ili ne.

»Znam«, napisao je Seneka 55. g. po. Kr. u knjizi o milosrđu napisanoj za mladog cara Nerona, »da je među neukima škola stoika nepopularna kao odveć kruta i da vladarima i kraljevima neće davati dobar savjet: optužuju ih za tvrdnju da mudar čovjek ne osjeća samilost i ne oprašta... No nijedna škola nije dobrohotnija ni blaža, nijedna nije ispunjenija ljubavlju prema ljudima i pažljivija prema zajedničkom dobru, toliko da joj je namjera biti na korist i pomoć drugima i ne voditi računa samo o sebi nego o svima i svakom pojedincu.«

Struktura i stil ovih stranica nadahnuti su Plutarhom, jednim od velikih povijesnih biografa, ali i kroničara i kritičara stoicizma.* Predstaviti ćemo vam preklapajuće, ali zasebne biografije svih velikih stoičkih ličnosti. Cilj nam je pružiti vam bogat izvor kojemu se možete iznova vraćati — kao što već godinama čine milijuni čitatelja djela *Stoicizam za svaki dan* i *Prepreka je put*.

Predstavili smo svakog stoika iz perspektive njegove ključne osobine ili uloge koju je igrao u povijesti svoje filozofije. Upoznat ćete Porciju, Željeznu Stoičku Ženu, Diogena Diplomata,

* Njegov unuk Sekst postat će učitelj filozofije Marka Aurelija.

Antipatera Etičara i Zenona Proroka. Želimo vam pružiti ne samo činjenice o tim ličnostima već i potpuniji dojam njihove srži te one aspekte njihovih života koji nas najviše poučavaju o umijeću življenja.

Na ovim stranicama nije nam cilj postići strogu akademsku točnost — što i nije moguće nakon toliko stoljeća — već rastumačiti moralne pouke koje se mogu izvesti iz života tih složenih ličnosti. Za mnoge od prvih stoika okrećemo se Diogenu Laertiju — »noćnom čuvaru povijesti grčke filozofije«. Njegovo klasično djelo *Životi i mišljenja istaknutih filozofa*, sabrano u 3. st. po. Kr., mjestimice je proturječno i očigledno nudi mješavinu prikupljenih činjenica i izmišljotina. No, također je prepuno prekrasnih uvida i pripovijesti. Diogen je u jednakoj mjeri mario za osobno i za filozofsko, pa zato njegova zapažanja imaju odjek koji drugi antički pisci i kritičari nisu postigli.

Zbog blizine kasnijih stoika političkoj vlasti u rimskoj eri, njihova se imena pojavljuju u klasičnim povijestima Tacita, Svetonija i Diona Kasija, često s divljenjem kada su živjeli u skladu sa svojim idealima (kao što je Tacitov opis smrti Trazeje i Seneke) ili s porugom kada su ih izdali (kao što je opis Diona Kasija o Senekinu upitno nagomilanom bogatstvu.) Plinije, Strabon, Atenej, Aulo Gelije i drugi bacili su dodatno svjetlo na živote i učenja stoika. Poslije, kršćanski pisci poput Justina Mučenika, Klementa, Origena, Tertulijana, Euzebija, Jeronima i Svetog Augustina, koji su svi puno toga naučili od mnogih stoika, također pomažu pobliže upoznati njihove živote.

U drugim slučajevima za informacije se oslanjamo na pisce poput Cicerona ili na same stoike. Ciceron, koji se izjasnio kao član Skeptične akademije* i zaokupio se penjanjem na vrh

* Skeptična akademija (ili Mlada akademija), ogranak Platonove škole koji je odbacivao dogmatizam i tvrdio da apsolutna, nepogrešiva spoznaja nije moguća. (nap. prev.)

rimske politike, ipak je veliki dio života bio duboko posvećen povijesti i učenjima stoika koji su mu prethodili, a zahvaljujući njegovim naporima imamo pristup mnogim izvorima koji su odavna izgubljeni. Seneka je još jedan jednako vrijedan izvor jer ne samo da je pisao nova djela o stoicizmu nego ih je upotunio obiljem citata i anegdota o svojim stoičkim pretečama koje inače ne bismo imali. Ti su presjeci najzanimljiviji, čak i ako za potkrepu nemamo uvijek drugu dokumentaciju, jer pokazuju nam kako su stoici utjecali jedni na druge i kako poučne priče — poput one o Georgeu Washingtonu i trešnji, koju su generacije Amerikanaca prepričavale svojoj djeci — mogu prikazati važne pouke bez obzira na vjerodostojnost.

Težnje stoika, one koje nas i dan danas zanimaju, bile su svjetla koja obasjavaju životni put. Željeli su znati, kao što i mi želimo znati, kako postići spokoj, svrhu, samokontrolu i sreću. To je putovanje, bilo da počinje u antičkoj Grčkoj ili suvremenoj Americi, bezvremensko. Neophodno je. Teško je. I zato se pitamo, kao što su se i stoici pitali: Tko mi može pomoći? Što je ispravno? Što je prava svrha?

»Iz iskustva znađeš«, napisao je Marko Aurelije samome sebi u *Meditacijama*, »da u svim svojim lutanjima nigdje nisi pronašao odgovor na pitanje što je dobar život — ni u logici, ni u bogatstvu, ni u slavi, ni u uživanju — nigdje.«

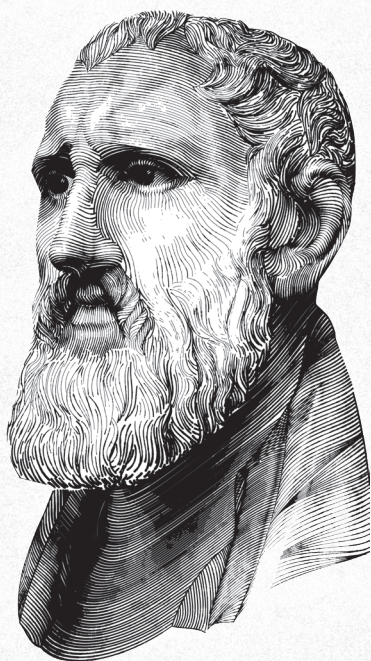
Filozofija nije ništa ako nije odgovor na to pitanje — kako živjeti. To je ono što tražimo. »Želiš li znati što filozofija obećava ljudskom rodu?« upitao je Seneka u *Moralnim pismima Luciliju*. »Dobar savjet.«

Vaš će zadatak, nakon što pročitate ove stranice, biti da te savjete poslušate i uhvatite se u koštac s onim što je Seneka opisao kao najvažniji zadatak čitatelja filozofije — pretakanjem riječi u djela. Pretočiti pouke iz života muškaraca i žena prije nas, njihova življenja i umiranja, njihovih uspona i padova, u djela u stvarnom svijetu.

Jer samo tako, i nikako drugačije, zavrjeđujete titulu: filozof.

ZENON PROROK

R. 334. G. PR. KR.

U. 262. G. PR. KR.

MJESTO PODRIJETLA: KITIJ, CIPAR

Priča o stoicizmu prikladno počinje nesrećom.

Jednog sudbonosnog dana u 4. st. pr. Kr. feničanski trgovac Zenon zaplovio je Sredozemljem brodom punim tirkog purpura. Visoko cijenjeno među imućnima i vladarskim obiteljima koje su nosile odjeću obojenu njime, to su rijetko bojilo robovi mukotrpno dobivali iz sluzi morskih puževa i sušili na suncu dok nije postalo, kako je rekao jedan antički povjesničar, »vrijedno svoje težine u srebru«. Zenonova obitelj trgovala je jednim od najvrjednijih dobara u antičkom svijetu, a kako to biva kod mnogih poduzetnika, posao je svakoga dana bio na kocki.

Nitko ne zna što je prouzročilo brodolom. Je li to bila oluja? Gusari? Ljudska pogreška? Je li važno? Zenon je izgubio sve — brod i robu — u vrijeme prije osiguranja i rizičnog kapitala. Bilo je to nenadoknadivo bogatstvo. Ipak, nesretni će se trgovac poslije radovati zbog svog gubitka, izjavivši: »Brodolom koji sam preživio bio je uspješno putovanje.« Jer brodolom je Zenona poslao u Atenu, na put do stvaranja onoga što će postati stoička filozofija.

Kao i u pričama o podrijetlu svih proroka, postoje i neki proturječni izvještaji o Zenonovu ranom životu, a ni njegov brodolom nije iznimka. U jednom izvještaju navodi se da je

već bio u Ateni kada je doznao za propast svoje robe i da je rekao: »Bravo, Fortuno, što si me tako dovela do filozofije!« Drugi pak tvrde da je već bio prodao robu u Ateni kada se počeo baviti filozofijom. Također je vrlo moguće da su ga u grad poslali roditelji kako bi izbjegao užasan rat između nasljednika Aleksandra Velikoga, koji je razorio njegovu domovinu. Dapače, neki antički izvori izvještavaju da je, kada je stigao u Atenu, posjedovao imanje i milijunska pomorska ulaganja. Drugi izvor, pak, navodi da je Zenon stigao 312. g. pr. Kr., u dobi od dvadeset dvije godine, točno one godine kada je njegovo rodno mjesto poharano i kada su osvajači ubili njegova vladara.

Od svih mogućih tumačenja podrijetla filozofije otpornosti i samodiscipline, kao i ravnodušnosti prema patnji i nesreći, neočekivana katastrofa zvuči najistinitije — bez obzira na to je li potpuno financijski upropastila Zenona i njegovu obitelj. Brodolom je Zenona jednako tako mogao usmjeriti k običnom životu kopnenog trgovca ili ga je život daleko od obitelji mogao dovesti do alkoholizma i neimaštine. Umjesto toga, to je bilo nešto što je *iskoristio* — bio je to poziv na koji se odlučio javiti, potičući ga na nov život i nov način postojanja.

Ta sposobnost prilagodbe bila je vještina preživljavanja primjerena za ta vremena. Svijet Zenonova djetinjstva bio je kaotičan. Godine 333. pr. Kr., godine nakon što se rodio u Kitiju, grčkom gradu na otoku Cipru, Aleksandar Veliki oslobodio je zemlju od dvjestogodišnje perzijske vladavine. Otada je Zenonov dom postao važna šahovska figura na promjenjivoj ploči propalih carstava, koja je mnogo puta promijenila vlasnika.

Njegov otac Mnezej bio je prisiljen doslovno ploviti tim kaosom, prelazio je mora radi obiteljskog posla. Trebalo je probijati blokade, plaćati mita i izbjegavati neprijateljske linije dok je plovio od Cipra do Sidona, od Sidona do Tira, od Tira

do Pireja, velikog lučkog grada u okolici Atene, a onda nazad. Ipak, čini se da je bio otac velikog srca koji se pobrinuo da sinu donese mnogo knjiga, uključujući one o Sokratu.

Vjerojatno nikada nije bilo upitno hoće li se Zenon početi baviti obiteljskim poslom i slijediti oca na more, trgovati feničanskim bojilima, sanjajući o pustolovinama i bogatstvima. Rečeno nam je da je bio visok i vitak, a zbog tamne puti i držanja zaradio je epiteta »Egipatski Trs«. U kasnijoj dobi opisivat će ga kao mlohavog, slabog i debelih nogu — atributi zbog kojih se osjećao pomalo nelagodno i sramio se u društvu kako je stario i prilagođavao se životu na kopnu.

Uza sve neizvjesne podatke o okolnostima Zenonova dolaska u Atenu, znamo kakav je grad bio kada je stigao. Atena je bila živo trgovačko središte s dvadeset jednom tisućom stanovnika, upola toliko stranaca i zapanjujuće velikom populacijom robova, kojih je bilo na stotine tisuća. Cijeli je grad bio usmjeren na poslovanje, a njime je vladala pismena elita koja je zbog svojega uspjeha i obrazovanja imala vremena istraživati i raspravljati o pitanjima o kojima razgovaramo još i danas. Bio je plodno tlo za buđenje koje će doživjeti Zenon. Ustvari, čak točno znamo gdje se to buđenje dogodilo — na iznenađujuće suvremenom mjestu: u knjižari.

Jednoga dana Zenon se odmarao od poslovnih izazova, promatrao naslove u knjižari, tražio nešto što bi čitao, kada je doznao da je za taj dan zakazano izlaganje. Sjeo je i slušao prodavača knjiga kako čita razna djela o Sokratu, filozofu koji je usmrćen u Ateni stotinu godina prije i čije mu je ideje otac spominjao kao dječaku.

Na jednoj od svojih plovidbi prije brodoloma, možda nadahnut sličnim putovanjem na koje se zaputio Sokrat, Zenon se obratio proroku i upitao ga što treba činiti kako bi postigao najbolji mogući život. Prorokov odgovor bio je: »Učini da tvoj glas bude u skladu s glasom mrtvih.« Možda mu se u toj

knjižari, u kojoj je njegov otac vjerojatno kupovao minulih godina, dok je slušao kako se Sokratove riječi čitaju naglas i kako oživljavaju, učinilo da čini točno ono što mu je prorok savjetovao.

Jer nisu li knjige upravo to? Način za dobivanje mudrosti od onih koji više nisu s nama?

Dok je prodavač knjiga čitao iz druge knjige Ksenofontovih *Uspomena*, Zenon je slušao Sokratova učenja onako kako ih je dijelio baš na tim ulicama prije svega nekoliko naraštaja. Dio koji ga se najviše dojmio bio je »Heraklov izbor«, svojevrsna alegorija o junaku na raskrižju. U tom mitu Heraklo mora odabrati između dvije žene, jedne koja predstavlja krepost i druge koja predstavlja sreću ili porok — jedna je život kreposnog marljivog rada, a druga lagodnog života. »Treba«, Zenon je čuo kako Krepost kaže, »[tijelo] naviknuti da se pokorava pameti i [vježbati] ga uz napor i znoj«. Potom je čuo Sreću kako nudi sasvim drukčiji izbor. »Vidiš, [Heraklo]«, reče, »kako ti težak i dug put do radosti pokazuje ta žena, a ja ću te lakim i kratkim putem voditi do sreće.«

Dva se puta račvaju u šumi, odnosno u knjižari u Ateni. Stoik bira onaj teški.

Prišavši prodavaču knjiga, Zenon je postavio pitanje koje će mu promijeniti život: »Gdje mogu pronaći takva čovjeka?« Drugim riječima: gdje mogu pronaći vlastita Sokrata? Gdje mogu pronaći nekoga tko će me poučavati, kao što je Ksenofonta poučavao taj mudri filozof? *Tko mi može pomoći s mojim izborom?*

Ako je Zenonova nesreća bila pretrpjeti onaj grozni brodolom, njegova je sreća bila itekako nadoknađena kada je ušao u tu knjižaru, a onda se i udvostručila kada je u tom trenutku slučajno naišao Kratet, poznati atenski filozof. Prodavač knjiga jednostavno je ispružio ruku i uperio prstom.